

Farmati Anna

Emlékezet-geztusok a zilahi református kollégium könyvtára körül

„*Mint hogy Pap Társaságunknak legidősebb Tagja vagyok, k. vallásunknak leg idősebb könyvével kedveskedem a Zilahi virágzó Oskolának.*” (Nagy Péter rátoni prédikátor, 1816)¹

A mottóul választott mondat a Zilahi Református Kollégium könyvtárának egy 16. századi Kálvin-kötetében található bejegyzés. A mintegy 125 művet tartalmazó 16. századi állomány más példányában nem találni hasonló indíték bejegyzését, a könyvtár történetének ismerete azonban igazolja és általánosítja ezt az expliciten is megjelenő adományozói szándékot.

Lehet ezt a mondatot a humor és a szellemesség felől is értelmezni, de talán érdemes az adományozó és az adomány közös tulajdonságára is odafigyelni, mégpedig a régiségre – melynek értéke, jelentése a századok során módosulhatott ugyan, de mindvégig érték maradt. A 19. század elején még tekintélynek számított az idős ember, főként ha pap vagy értelmiségi volt. A jelképes adomány és a szintén jelképes gesztus a könyvtárba egyszerre viszi be a reformáció kezdeteinek, a könyvnyomtatás első századának, az európai kultúra egy szegmensének az emlékezetét, valamint elég gyakran a könyv előző használóinak nevét – és magáét az adományozóét.² Ritka esetben a történészek akár meg is rajzolhatják egy-egy személyes példány több évszázados útvonalát a könyvtárig.

Az adományozás oka nagyon egyszerű: a kollégiumnak – több megsemmisülést követően – nem voltak könyvei, 1816-ra egyetlen kötete maradt.³ De már az 1762-ből származó jegyzékben is majdnem mindenik könyv „periit”, vagyis „elveszett” megjegyzéssel szerepelt. 1767-ben már csak 14 könyvet jegyeztek fel. (Az első katalógus 1713-ból való: *Libri Scholae Zilahiane Anno Domini 1713. Rectore Iohanne Remetei. Duodecimo Calendae Aprilis in hunc ordinem digeste*: 45 mű felsorolása következik.) Az 1816-os esztendő azonban más szempontból is fordulópontot jelentett az iskola életében: új, a bentlakók számára készülő épületről született terv, és az iskola vezetőségi struktúráját, a következő években pedig a tanterveket is átszervezték.⁴

A könyvtár viszont csak a 19. század második felében gazdagodhatott igazán újabb és újabb kötetekkel, ugyanis 1843. március 17-én az előjárósági gyűlés „*hasznos felállítású könyvtár létrehozását veszi figyelembe*”.⁵ Egy 1859-es gyűlésen merül fel, a könyvtár-helyiség új épületbe helyezésekor, a nemzeti gyarapítás kérdése. E célra Báró id. Wesselényi Ferenc 500 forintos alapítványt tett.

1 A bejegyzést Ősz Előd is rögzíti, lásd Ősz 2014. 253.

2 Már a pusztá possesszor-bejegyzés által, de egy ilyen jellegű ajánlással az adományozó saját magának is emléket állít: a könyv így is lehet életbiztosítás – a halhatatlanság kis előlege. Vö. Eco 2008. 15.

3 Pethe Ferenc: *Mathesis*, Bécs, 1812.

4 SOMOGYI 1895. XVII–XIX.

5 SOMOGYI XLI. a 2., 5., 9. pont

A reformáció és a nyomtatott könyv fogalma az utókor emlékezetében talán már ekkor szorosan összefonódott, később pedig olyannyira, hogy gyakran túlzó ok-okozati összefüggéseket is eredményezett, amelyeket a mai kutatások igyekeznek kiegyensúlyozni – ezzel együtt természetesen igaz marad, hogy a protestantizmus jó választ adott a medialitás forradalmának, teret adott az eszmék nyilvánosságának. A hálózatként értelmezhető kommunikációs minta alkalmas volt az új eszmék terjesztésére és konszolidálódására, a mentalitásformálásra egyaránt.⁶

Az egyik ilyen intézményrendszer, amely ezt a hálózatot építette és továbbépítette, a protestáns kollégiumok hálózata volt. Ezért akár kicsit furcsállhatjuk is a fenti adatokat. A háttértörténet viszont, nagyon röviden vázolva is, magyarázatot ad erre.

A Szilágyság iskolarendszere, könyvkultúrája és a reformáció

A Szilágyság igen korán befogadta a lutheri, majd kálvini tanokat, a régió magyarlakta részei mindmáig protestáns területekként élnek a köztudatban. A térség apostolaként Derecskei Demetert szokták emlegetni, noha személye körül viták is folynak.⁷ Ennek ellenére a reformációval oly szívesen (és természetesen nem alaptalanul) összefüggésbe hozott korai könyvkultúra nyomai talán itt a legnehezebben fellelhetők, folyamatai itt a legnehezebben követhetők, az említett hálózat itt a leghiányosabb, illetve annak rétegei itt alakulnak a legnehezebben – de teljesen mégsem hiányoznak. Az erdélyi iskolák könyvtárai sem vetekedhetnek a nyugati iskolákéval, ám a partiumi iskolakönyvtárak még ennél is szegényebbek. Állományuk fokozatosan alakult ki, gyakran szinte teljesen kicserélődött (Zilah) vagy elpusztult (Szatmárnémeti, Máramarossziget), más hasonló könyvtárba került (Nagybánya). Találó Jakó Zsigmond megállapítása, mely szerint „*a XVI–XVII. századi Erdélyben a könyv nem a bibliofília tárgya, hanem valóban az intellektualizmus szerény, de fontos munkaeszköze.*”⁸

Ez a 16. századi állomány is munkaeszköz volt – de a 19. században kapott egy másik funkciót is, amelyet különböző korokban különbözőképpen teljesíthetett: a spontán használattól az államosításon és a zároláson át a szabályozott és felügyelt használatig, „*a máig rendezetlen állapotokig.*”⁹

Az 1621–1730 közötti időszakot feldolgozó, 1988-ban megjelent *Partiumi könyvesházak* című *Adattár*-kötet a zilahi gyűjteményről, a Wesselényi Kollégium (ma Silvania Nemzeti Kollégium) könyvtáráról – akkor még adatok hiányában – mindössze kétoldalmi leírást nyújtott,¹⁰ ennek fő oka az 1990 előtti politikai helyzet, amely ennek a gyűjteménynek a kutatását teljességgel ellehetetlenítette. Azóta sem egyszerű a hozzáférés, mert bár az iskola épületében maradt, sem a könyvtárat, sem az iskolát nem szolgáltatva vissza az állam. Intézményileg ma is a Szilágyság Megyei Pedagógusok Házához (Casa Corpului Didactic din Sălaj) tartozik. A könyvállomány kutatása azonban lehetséges, a

⁶ MÉSZÁROS 2014. 1213. és 33–35.

⁷ Vö. SIPOS 2012. 13–21.

⁸ JAKÓ 1967. 24.

⁹ Lásd KURTA 2011. 131.

¹⁰ MONOK 1988. 425–428.

könyvtár történetéről is jelent már meg újabb, megfelelően dokumentált, sok érdekes részletet feltáró és megvilágító tanulmány.¹¹

Mint az iskola egykori diákja, lehetőségem adódott – az akkor a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban dolgozó, és a zilahi könyvtár sorsát szíven viselő¹² Zaharia Etelka biztatására – 1994 őszén a reformáció századának könyvterméséből idekerült 16. századi köteteket kutatni, illetve azokról egy részletes katalógust¹³ készíteni. A gyűjteményben, amely akár zár alatti zárnak is tekinthető kis fülkében rejtve, akkor 125 többnyire latin nyelvű 16. századi nyomtatványt találtam, közöttük – a szakbibliográfiák szerint – néhány ritkaságszámba menőt is. Az egyetlen magyar nyelvű Werbőczy István *Decretum*ának 1571-es kolozsvári kiadása, illetve egy német nyelvű könyv is található közöttük, mégpedig a miniszter és korai reformátor, Johannes Matthesius prédikációi alapján összeállított kötet Jézus életéről (*Historia uneres lieben herzen und Heylands Jesu Christi*, Nürnberg, 1572).

A könyvtár fentebb említett állománygyarapítási módjából, idejéből nyilvánvaló, hogy a kötetek nem a 16. században kerültek az iskolába és a könyvtárba, hiszen az iskolát csak a 17. század első felében alapították. A könyvek hosszú térbeli útját pedig sok esetben jelzik a többszörös possessor-bejegyzések.

Ahhoz, hogy ezt a helyzetet megértsük, érdemes felidézni a régió nagyon vázlatos kultúrtörténetét az iskolázottság szempontjából: a Szilágyság fekvésénél fogva, Erdély és a Partium határán, igencsak megsínylette a történelmi eseményeket, s ez különösen a magyarság művelődésének alakulásában érzékelhető. A török- és tatárjárás korán megbontotta az etnikai egységet, a középkori művelődés központjai, a kolostorok ezen a vidéken nagyon rövid életűek voltak, és kevés információnk van arról, hogy milyen műveltség hordozói lehettek ezek a viszonylag rövid életű kolostorok. Nem valószínű, hogy jelentősebb iskolák működtek volna mellettük. Erre enged következtetni a vidék alacsony iskolázottsági színvonala. A neves iskolák messze voltak, az ifjúság igen kis létszámban látogatta a külföldi egyetemeket. A 15–16. század fordulóján összesen 16 diák tanult felsőfokú iskolában az 1320–1700-as lélekszámú területről. (Területi megoszlás szerint: Zilah 7, Diószeg 3, Borzás 2, Kusaly 2, Szilágyszeg 2 fő).¹⁴ Sokáig nem létezett a Szilágyságban olyan központi intézmény, amely biztosította volna a szegényebb rétegből kikerültek középfokú oktatását. Márpedig ezen a területen ez a réteg volt túlsúlyban. A statisztika szerint a külföldön tanuló diákok 39,5%-a királyi városokból származott, 8,7%-a püspöki városokból, 28,6%-a mezővárosokból, 15,2%-a faluról, 2,8%-a ismeretlen helyről.¹⁵ Ezen a vidéken csak mezővárosokkal és falvakkal találkozunk. Zilah ugyan királyi városnak tartotta magát, de ezt a címét sohasem ismerték el.¹⁶

A reformáció valamelyes változást hozott: a protestáns papság közvetlenebb függőségi viszonyban állt a világi hatalmakkal, sokkal inkább kényszerítve érezte magát a szellemi

¹¹ KOVÁCS 2007.

¹² Lásd ZAHARIA 1992; ZAHARIA 1996.

¹³ FARMATI 1995. Kézirat. Tartalmazza a teljes címlapot, a könyv méreteit, állapotára vonatkozó esetleges megjegyzéseket, a benne található (olvasható) possessor-bejegyzéseket, az egybekötött könyvek sorszámain, a bibliográfiai vonatkozásokat. Szerzők, nyomdahelyek és nyomdászok mutatója, possessor-mutató tartozik hozzá.

¹⁴ TONK 1979. 348.

¹⁵ TONK 1979. 65.

¹⁶ PETRI 1901–1904. II. 569.

fejlődésre. Ennek következtében valamivel fokozottabb igény alakulhatott ki a tanulásra. Népiskolákat egyre több helységben hoztak létre, de az inkább gazdálkodással foglalkozó lakosság nem mindig használta ki kellő mértékben az oktatásra nyíló lehetőségeket. Gyakran esik szó a gyermekek iskolakötelezettségéről (szödemeteri, sámsoni, zsibói egyházgyűlések jegyzőkönyvei tudósítanak erről), mégis csak nehezen, fenyegetések és büntetések árán értek el némi eredményt. A vármegyében a 16–18. században csupán három jelentősebb tanintézet működött: egy-egy református iskola Tasnádon és Zilahon, majd sokkal később egy minorita algimnázium Szilágyosomlyón.

Triviális iskolák sok helyen alakultak, de egyedül a zilahi vált kollégiummá 1620 körül.¹⁷ Alapítói Varga Pál György és felesége, Éltető Kata voltak. Gimnáziummá 1630 körül vált, Hermán István papsága alatt. Első pártfogója Apafi Mihály fejedelem, 1682-ből való az adománylevele.¹⁸ Legjelentősebb támogatója az idők folyamán a Wesselényi család. Wesselényi Ferenc és felesége, Rhédei Zsuzsanna 1741-ben tettek alapítványt az iskola részére.¹⁹ Főiskolai kurzusokról az 1646-os albumban történt először említés, melyet a 8. osztály után végezhettek el a diákok (2 év). Utána többnyire Enyeden vagy Kolozsváron tanultak tovább. A kollégium tanárai is főként Kolozsvárról vagy Enyedről érkeztek. A zilahi kollégium az enyedinek volt a partikulája.

A zilahi kollégium könyvtára: gyarapodásának módja és üteme

A *könyvtár történetéről* először a már sokat idézett Somogyi Jenő, az iskola földrajz–történelem szakos tanára gyűjtött össze adatokat a kollégium Millenáris Értesítőjéből a 19. század végén. Nem célunk itt ezt kimerítően ismertetni, az adatok felsorolása csak azt szolgálja, hogy rálássunk a könyvtárépítés ütemére, az igyekezetre, a viszontagságokra – és a gesztusokra.

Az első két évszázadról nagyon keveset tudunk meg. A korai századokból csak egy-két anyakönyvi bejegyzés maradt, könyv nem.²⁰ Ezek a bejegyzések könyvek adományozásáról vagy karbantartásáról szólnak: „*Anno 1689. die 20. Augusti, Nemzetes Szüts Bálint uram ő kegyelme, felesége Nemzetes Varga Erzsébet asszony újította meg az Coetus Bibliáját.*” További bejegyzések 1689-ből: „*Kurthy István uram, hajdan Somlyai hasznos Schola Mester adott az Zilahi Scholának öt könyveket: Zepperi in leges Mosaicas, Lisznyai Chronologia, Buzinkai pleninis Logica, Bellarmini (...) Rami Logica, (Album 4–5.).*²¹ *Tiszteletes F. Debreceni István uram, a Zilahi Ecclesianak hasznos Lelki Pásztorja és a Szent Társaságnak érdemes Seniora, a Zilahi Schola számára vett két könyveket: Communes Locos Petri Martyris, Manuale Georgii Pasoris, Rectore Stephano V. Szoboszlai (Album 5.).*” 1706-ban a következő adatokat jegyezték be: „*Laskoi István uram Schólához való buzgó indulatjából adott egy Váradi Magyar Bibliát. Rectore Georgio Bitskey.*”

A 19. századi fejleményekről azonban már részletesebb leírást találni. A könyvtár az önálló beszerzésen túl magán- és egyesületi könyvtárakkal gyarapodott. Az 1848-ban feloszlott nőegylet könyvtárát a kollégium örökölte. Báró id. Wesselényi Ferenc 1860-ban

¹⁷ Ez Petri Mór vélekedése; Somogyi Jenő szerint 1630-ban alakult, az első album viszont csak 1646-ból való.

¹⁸ A levél szövege: SOMOGYI 1895. VI.

¹⁹ SOMOGYI 1895. VI.

²⁰ SOMOGYI CCXXII.

²¹ Az Albumnak 1848-ban nyoma veszett. Lásd Kovács 2007. 75.

ígéretet tett új könyvek hozatására. Kovács Ferenc szilágysomlyai pap özvegye elhunyt férjének könyveit adta át a kollégiumnak 1851-ben (461 db). Dr. Salamon József, a könyvtár (újra)alapítója négy ízben adományozott könyveket, összesen 810-et, ebből 342 az 1871. évi végrendeletében szerepelt.

Az adományozók további névsora, a teljesség igénye nélkül: Újfalvi Sándor (128 db – 1851), (58 db – 1857), özv. Kiss Lajosné (31 db – 1859), Madas Sándor (58 db – 1853), dr. Borsos Sándor (166 db – 1853), Zoványi Imre (214 db – 1857), Sebes Ferenc (54 db – 1859), Gazda Zsigmond (85 db – 1859), (Őri László 14 db – 1859), a saját műveit adományozó Zilahi Kiss Károly (4 db – 1859). Később hozzájuk csatlakozott Bereczky György (3 db), Veress György egész könyvtárával (511 db), Heckenast Gusztáv, Torma Károly (archeológus) és Szőke József udvarhelyi ny. tanár.

A könyvtárban 1867-ben már kb. 7000 kötet kapott helyet, ebből mintegy 1000 volt kettős példány. Régi tárolási helyük már nem volt megfelelő, az oktatási törvény is változott, ezért 1868-ban nagyobb terembe költöztették, 1882-ben előcsarnok készül a könyvtáros számára, Bárány Wesselényi Ferenc újabb, 525 forintos alapítványt tett a könyvtár részére, ebből rendelete szerint „*csak maradandó becsű magyar könyvek*” vásárolhatók.²²

Igyekeztek a legfontosabb akadémiai kiadványokat beszerezni. A tanárok 1882-től évente 100 forintot kaptak szakkönyvek vásárlására. A könyvtár közben az Egyházi főtanács és az igazgatótanács adományaival is gyarapodott, 1895-ben 8077 kötetet írtak össze.

Ezekből a szelektált, vázlatos adatokból is kitűnik, hogy a könyvtárnak végig elég mostoha sorsa volt. Nem érte különösebb katasztrófa,²³ mint az enyedi, debreceni kollégiumok értékes gyűjteményeit, mégsem fejlődött folyamatosan olyan ütemben, amilyent az oktatás színvonala megkövetelt volna. Ennek oka főként a gondatlanság volt. Salamon József mérte fel először a helyzet tarthatatlanságát, amikor 1815 őszén elkezdte tanári munkáját a tanintézetben: elképzelhetetlennek és hihetetlennek tartotta, hogy egy ilyen iskolának már csak egyetlen könyv legyen a birtokában. Ezért kérte meg a szilágy-szolnoki egyházmegye papjait és híveit, hogy adományaikkal járuljanak hozzá a könyvtáralapításhoz. Így kerültek egymás mellé a különböző magánkönyvtárakban rejtőzködő több száz éves könyvek.

Az első könyvkatalógusokat szintén Salamon József (1815–1830), majd a katedrán öt követő Hiri Ferenc (1830–1833) készítette. Török István (1850–1886 között) a könyveket már szakok szerint rendezte, a könyvtárat haláláig kezelte: A theologia, B hellén és latin classicusok, C történelem, D philosophia, E törvénytani könyvek, F szám-, mértan, természettan, természetrajz, G orvosi tudomány, H gazdaság, ipar, háztartás, I szépirodalom, irodalomtörténet, nyelvészet. A sorrend egyben értékrend is, a mennyiségi megoszlás is eszerint alakult. Származásukat és a könyvtárat használó intézmény jellegét tekintve ez természetes.

Míndezt Kincs Gyula foglalta össze sokkal bővebben Somogyi Jenő 1895-ben kiadott iskolatörténetének függelékében,²⁴ aki tanárként 1886 és 1897 között a könyvtár őre is volt, kifejezve azon reményét, hogy a betűrendes és a szakkatalógusok elkészültével a könyvtár egészen rendben lesz.

²² SOMOGYI 1895. CXLV.

²³ Az iskola történetében az 1848-as év számított válságos esztendőnek.

²⁴ KINCS 1895. CCXXIII–CCXXIX.

Még ma sincsen egészen rendben, nincs a mai tudományos igények szerint feldolgozva. Azóta funkciója is megváltozott. A század elején nyilvános könyvtárként működött, 1963-ig továbbra is az iskola könyvtárának része volt – tartalmi szempontból viszont ennek egyre kevésbé felelt meg. Később, 1963 és 1973 között a kolozsvári Egyetemi Könyvtár fiókja volt, 1973-tól pedig a zilahi Pedagógusok Házának dokumentációs könyvtára.²⁵ Közben állományához csatolták a zilahi kaszinó 2000 könyvét (főleg század eleji szépirodalom). Jelenleg 45 000 kötetet őriz, ebből 7000 iskolai évkönyv. Származás szempontjából értékes darabja a Wesselényi család könyvtárából idekerült néhány kötet, Gyarmathi Sámuel hagyatéka, itt található továbbá Cserei Heléna egyik levele, Wesselényi Ferencnek a berlini egyetemen 1829-ben szerzett diplomája, Hegel aláírásával.

A könyvtár egyik legnagyobb kincse: a 16. századi állomány

Amint az előbbiekből kiderült, a zilahi református kollégium könyvtára csak a 19. század második felétől létezik. A könyvek zöme azonban 16., 17. és 18. századbéli. Útjuk kiadási helyüktől ezen iskola könyvtáráig egyáltalán nem, vagy csak nagyon kevés esetben követhető nyomon. A 16. századi könyvek, egy kivételével, mind Nyugat-Európából származnak, többnyire híres kiadók, nyomdászok műhelyeiből. Annak a felpezsdült nyomdaipari tevékenységnek a termései, ami a reformációt követte. Nyelvük, egyetlen német könyvet leszámítva, latin, a kor nemzetközi tudományos nyelve. Teológia, történet- és természet-tudomány ezen a nyelven volt a leghozzáférhetőbb. A tudományterületek közötti megoszlás egyértelműen az „A kategóriás” teológiai könyvek túlsúlyát mutatja – ami jellemző arány egész Erdélyben.²⁶

Nem valószínű, hogy ezek a könyvek rögtön a kiadásukat követő néhány évben erre a vidékre kerültek volna. A kötésekre nyomott évszámok és név-kezdőbetűik valószínűleg a külföldi possessor-jelzéseknek tekinthetők.

A könyvek származásáról elárulnak egy-két dolgot a possessor-bejegyzések. Persze nem mindegyikben találni ilyet. De olyan is akad köztük, amelyben három-négy bejegyzés jelzi a könyv vándorújtját.

Legtöbbjük *ex libris*szel ellátott, díszes kötésű könyv. Első tulajdonosaikról ezek alapján általában semmit sem tudhatunk meg. A hazai bejegyzések viszont sokkal beszédesebbek. Van köztük három 16. századi, ezek közül egyik magyar (Georgius Szamosközi), másik német (szász), a harmadik latinosított név. Tizenkét possessor-jelzés származik a 17. századból, ezen személyek közt is sok a német, köztük találjuk a szebeni Valentin Franckot, a szászok történetíróját, akinek a műveit a szebeni Brukenthal Múzeum könyvtára őrzi, Báthori Zsigmondot, valamint a század más, nagy valószínűséggel szilágysági könyvtulajdonosát (Angyalosi Sámuel, Hadadi Sámuel). A 18. századból tizenkilenc bejegyzés maradt fenn.

²⁵ Értékét ma már a román nyelvű könyvtörténeti szakirodalom is elismeri és integrálja, noha nem tesz hozzá semmit az addigi kutatási eredményekhez. Vö. OROS–MÁRZA 2010. 72–73.

²⁶ DANKANITS 1974. 25. Hasonlóan domináns kategória más könyvtárakban is, például Debrecenben (a szilágysági református egyház sokáig a Tiszántúli Egyházkerülethez tartozott, Debrecenben szintén továbbtanultak szilágysági diákok), azzal a különbséggel természetesen, hogy tárgyában, nyelvében színesebb, illetve a könyvtárépítés módja következetesebb folyamat volt. Vö. FEKETE 1988. 413–415.

Ezekből a bejegyzésekből is kitűnik, hogy a könyvek nagyrészt Erdély más vidékeiről kerültek ide. A közel 100 possessor-bejegyzésből mindössze 16-ról mondható kisebb-nagyobb valószínűséggel, hogy szilágysági, vagy legalább is ideiglenesen ott lakó, ott szolgáló könyvtulajdonos neve. Ezekről kicsit bővebben is érdemes szólni:²⁷ már a 13. századból ismert az Ajtai, a Wajas, Vajasdi család, nemesek, tisztviselők, egyháziak egyaránt akadnak köztük. Az Angyalosiak, a Csengeriek a 16. században tűnnek fel először. Pontosan azonosíthatók: Barta János: 1794-ben szenátor, Werestói Cseri Sándor: Kolozsváron született (1801), ákosi rektor, majd szilágycsehi, zilahi református pap, közép-szolnoki esküdt, aljegyző, képviselő; Hadadi István: krasznai assessor 1712-ben; Halmágyi László: alispán, a magyarországi országgyűlés közép-szolnoki követe; Halmágyi István: királyi előttemező; Mohai János: hadadi, majd zilahi református pap; Szikszai Lajos: Szebenben is tanult, talán ő hozta magával a szebeni bejegyzésekkel ellátott könyveket vagy közülük néhányat; Sárkány Farkas: 1804–1828 között kusalyi, ippi református pap.

A könyvek többsége teológiai, egyháztörténeti mű.²⁸ Mire a könyvtárba kerültek, legtöbb elavult, de amint a mottóul kiválasztott adományozói megnyilatkozásból kiderül, a könyvek funkciója nem pusztán a legújabb szakirodalom beszerzése volt. Neves teológusok, a maguk korában nagyra értékelt szerzők munkái ezek, ráadásul egy olyan korszakból, amely a felekezet identitásának gyökereihez vezet. A 19. század elején a régi könyvek kezd már emlékezeti értéke is lenni, tárgyként is, tartami szempontból is.

Ha végigtekintünk ezen a gyűjteményen, időrendben máris az elsők közé tartozik a még nem reformátor Erasmus egyik, 1523-ban Bázelen megjelent műve (*János evangéliumához fűzött magyarázatok*, Bazel, 1523). Míg Luthernek egyetlen, Kálvinnak tizenkét műve tűnik fel, ezek többnyire exegetikai munkák. A Kálvin-művek Erdély-szintű katalógusát Ősz Előd állította össze.²⁹

Philipp Melanchthon nevével inkább kommentárok kiadásaival találkozunk e gyűjtemény keretében: Arisztotelész- és Cicero-magyarázatokat találunk, illetve a katalán humanista pedagógus Ioannes Lodovicus Vives (Juan Lluís Vives) *De anima et vita* című, pszichológiai ismereteket összegző munkájával együtt kiadott *Liber de anima* című művét (Zürich, 1563). Jelképes lehet viszont, hogy a Lutherrel közösen írt teológiai megfontolásainak (*Propositiones Theologicae...*) második, 1558-as wittenbergi kiadása szerepel a gyűjteményben. A reformáció emlékezete szempontjából fontos kötet még Ambrosius Lobwasser műve, a Dávid zoltárainak parafrázisai (*Psalmorum Davidis prophetae regii paraphrasis...*, Heidelberg, 1596), valamint Zacharias Ursinus katekizmusa (*Enchiridion catecheticum*, Oberpfalz, 1596) és Caspar Olevianus hitvallás-magyarázata (*Expositio symboli apostolici...*, Frankfurt, 1580).

Megtalálható a gyűjteményben néhány reformáció előtti mű is, például a 12. századi Petrus Lombardus püspök négy könyvből álló teológiai kurzusa (*Petri Lombardi episcopi Parisiensis libri IIII*, Párizs, 1560), illetve egy híres 15. századi egyházi író, karthauzi szerzetes, Dionysios Carthusiensis Ószövetség-kommentárjai is (*D. Dionysii Carthusiani enarrationis piae ac erudite in libros*, Köln, 1535).

Erdélyben kevésbé népszerű írók művei is jelen vannak itt: Benedictus Aretius kommentárjai az Aposolok cselekedeteihez (*Commentarii in Sacram Actuum Apostolicorum...*,

²⁷ PETRI 1901–1904. 5–6. kötetek alapján.

²⁸ DANKANITS 1974.

²⁹ ŐSZ 2014. 231–445.

Morges, 1584), Danaeus Lambertus (Lambert Danau) francia jogász és kálvinista teológus szentírásmagyarázatai (*Symboli apostolici explicatio quatuor thesibus...*, Genf, 1592), Petrus Martyrus (Peter Martyr Vermigli) firenzei professzor Sámuel könyvéhez és a Királyok könyvéhez írott magyarázatai (*In duos libros Samuelis prophetae...*, Zürich, 1567). Utóbbi egyike a leghíresebb protestáns teológusoknak, de Dankanits Ádám szerint Erdélyben ritkán lehet találkozni a műveivel.³⁰ Lelkes filológus, teológus és prédikátor volt, Juan de Valdés tanait terjesztette titokban. Elsősorban Biblia-magyarázatait és dogmatikai kommentárjait tartották értékesnek a reformáció képviselői. Műveit rendszeresen használták a teológiai oktatásban.

Filozófiai írásokat is elég nagy számban találunk e könyvek között, ezek többnyire ismert protestáns tudósok művei. Érdemes megemlíteni Franciscus Patricius (Francesco Patrizi) olasz platonikus filozófust, aki Arisztotelész ellen hadakozik itt jelenlévő könyvében, bizonyítva, hogy Platón sokkal inkább keresztényi tanokat vallott (*Francisci Patrici discussionum perpateticarum tomi IV ...*, Bázél, 1581).

Elég kevés a nyelvtani, filológiai mű, de megtalálható a humanista Laurentius Vallának, a 15. század egyik legnagyobb filológusának, az antik világ egyik újralfelfedezőjének latin nyelvtana (*Laurentii Vallae de linguae latinae elegantia libri sex...*, Köln, 1577), mely a 16. századi nyelvtanítás tankönyve volt, de Ramus Cicero-magyarázatait is ide sorolhatjuk (*Petri Rami praelectiones in Ciceronis Orationes octo consulares*, Bázél, 1575).

A történetírás gazdagabban képviselt. Egyik Erdély-szerte is legkedveltebb mű Halikarnasszosi Dionüsziosz *Római régiségek* című munkája (*Antiquitatum sive originum romanorum libri XI.*, Bázél, 1532) és Johann Carion *Krónikájának* Melanchthon által gondozott kiadása (Velence, 1564), amely nagy szerepet játszott a protestáns történelemszemlélet alakulásában, de ide sorolhatók Platyna Bart pápa-életrajzai (*Platyne de viti maxi. ponti. historia*, Velence, 1518), Mattheus Dresserus főműve, az *Isagogae historica* (Lipce, 1591) történeti munkája. Az ókori írók közül Arisztotelész, Cicero, Herodotos, Plutarchos, Titus Livius nevével találkozhatunk.

Természettudományos mű elég kevés van – ez részben érthető is, ennek ellenére előfordulnak köztük a maguk korában értékes munkák: az olaszországi Udinében gyakorló sebész, Hieronymus Crassus orvosi könyve (*Hieronymi Crassi Utinensis doctoris chirurgi tractatus...*, Velence, 1562), amelyet az orvostörténet kompilációként tart ugyan számon,³¹ de a gyakorlati tudás számára alapvető volt, a híres térképész, Gerardus Mercator és a genfi filozófia-professzor, Mattheus Beroaldus (Matthieu Brouard) *Chronológiája* (Bázél, 1577), Orteliusnak, II. Fülöp spanyol király geográfusának *Synonimia geographica* című műve (Antwerpen, 1578), akinek 1570-ben megjelent Atlasza minden további kutatás alapjává lett.

A régi nyomtatványok mint az emlékezet őrei

A bevezetőben említett emlékezet-gesztus – azt gondolom – ezek után nem szolgál különösebb magyarázatra. A „helyei” többes száma talán igen. Mert a legegyszerűbb volna magát a könyvtárat emlékezet-helynek tartani, csakhogy az említett elzártsága miatt a

³⁰ DANKANITS 1974. 46.

³¹ PANCKOUCKE 1842. 347.

széles közönség számára nem töltheti be ezt a funkciót – csak a beavatottak vagy a kutatók ismerik úgy, hogy jártak is ott, a helyszínen. Azt hiszem, itt nehezen megvalósítható volna egy olyan kiállítás, mint amilyen a reformáció emlékévében több könyvtárban is megtörtént. Az „emlékhelyek” gyakorlatilag azok a könyvtár történetéről, az egyes kötetekről vagy kötet-csoportokról megjelenő tanulmányok, tudományos vagy népszerűsítő cikkek, amelyek itt-ott napvilágot látnak. Nem tudom, milyen terminus technicus írhatná le jól ezt az emlékezetet...

Ez a kis gyűjtemény ma már nemcsak a reformációnak állít emléket, hanem annak is, ahogyan a 19. században nagylelkű, figyelmes adományozók nemcsak hasznos, hanem jelképes könyveket felajánlva már emléket állítottak ennek a meghatározó szellemi mozgalomnak, egy kisebb közösség kultúra-igényeinek, küzdelmeinek. A róla megjelenő, belőle építkező tanulmányoknak pedig megvan az esélyük arra, hogy szintén az emlékezet helyeivé váljanak, amennyiben megfelelően befogadó olvasóközönségre találnak – pótolva akár a nyilvánosság fórumait is, amilyen például egy megemlékező kiállítás lehetne.

Emlékezhely mellett – vagy sajátos helyzetéből adódóan talán sokkal inkább – a tudás helyévé (*lieux de savoir*) válhat ez és minden hozzá hasonló gyűjtemény. Kutatásuk így olyan gesztussá válik, amely tudáshelyeket mozgat és hoz létre: Christian Jacob³² műszavának és meghatározásainak megfelelően rendelkezik mindazzal, amivel az emlékezhely; az egyetlen különbség az, hogy nincs kizárólagos nemzeti jellege, hanem lényegét tekintve komparatív igényű, és kultúrák között teremt kapcsolatot. Egy nyugat-európai, latin nyelvű, többnyire protestáns és ezen belül is elsősorban kálvini szellemet hordozó, változó tulajdonú, többnyelvű kortárs kezelők szellemi munkáján át a köztudatba kerülő gyűjtemény számára ez olyan élet-lehetőség, amely teljesen kompatibilis a digitális felhőkkel – tudáshelyekkel, vagyis a mai tudományos olvasáskultúrával és gyakorlati fordulattal (*practical turn*).³³ Szerény törekvések, mégis reménykeltő, hogy az intézményi hovatartozás ellenére is vannak olyan nem feltétlenül szakmabeli értelmiségiek, akik felmérik ennek a tudásnak és spirituális-intellektuális emlékezetnek a jelentőségét. Azt, hogy a tudás nem pusztán tartalmi elem, hanem építkezési folyamat, körforgás, közvetítés. Két helyi román újságíró a könyvtárat népszerűsítő cikkének *A zilahi kincses könyvtár* (*Biblioteca cu comori din Zalău*) címet adta.³⁴ „*A tudás helyei nem szükségszerűen épületek, se nem állandó helyek, még akkor sem, ha gyakran ebben a formában jelennek meg. A tudás helye alapvetően ilyenként alakul meg a cselekvő egyének, az eszközök, a reflexív, a grafikai, a technikai, spirituális cselekvési formák által...*”³⁵

32 JACOB 2014.

33 JACOB 2014. <http://books.openedition.org/oep/653>, 9-11. [2017.12.17.]

34 FARCAS 2015. <http://www.graiulusalajului.ro/biblioteca-cu-comori-din-zalu-a-48322> [2017.12.17.] Illetve MIREL, Matyas: Comoară din Zalău. *Caiete Silvane*, 2015 iunie (<http://www.caietesilvane.ro/articole/2712/Comoara-din-Zalau.html>) [2017.12.17.]

35 JACOB 2014. <http://books.openedition.org/oep/656>, 1. [2017.12.17.] A teljes bekezdés: *«Si l'on considère les savoirs non du point de vue de leurs contenus, mais de celui de leur processus de construction, de circulation et de transmission, à travers des pratiques, des acteurs et des instruments spécifiques, leur inscription dans l'espace est l'un des paramètres de leur intelligibilité. En tant que formes de l'activité humaine, individuelles ou sociales, en tant qu'artefacts résultant de cette activité, les savoirs sont toujours situés, non seulement dans une époque, dans une culture et dans une société, mais aussi dans des lieux particuliers, qui peuvent leur être dédiés temporairement ou de manière durable. Les lieux de savoir ne sont pas nécessairement des bâtiments ni des lieux permanents, même s'ils prennent souvent cette forme. À un niveau fondamental, un lieu de savoir est institué comme tel par les acteurs,*

Cselekvési forma volt az idős református rátoni lelkipásztor gesztusa: egy több száz éves Kálvin-kötet adományozása az éppen felívelőben lévő iskola részére, és azóta is cselekvési forma annak kézbevétele, a gyűjtemény kutatása, illetve kinccsé nyilvánítása egy egészen más kultúra képviselőjének részéről. Esély az emlékezhellyé válásra – születőben van ismét egy szimbolikus jelentés, kezd feléledni az emlékezés szándéka az elfelejtett³⁶ könyvtárral kapcsolatban.³⁷

IRODALOM

- ECO 2008 ECO, Umberto: *Memoria vegetală și alte scrieri de bibliofilie*. București, 2008.
- DANKANITS 1974 DANKANITS Ádám: *XVI. századi olvasmányok*. Bukarest, 1974.
- DÉNES 1995 DÉNES Csilla: Istoria unei biblioteci uitate, 1995 *BiblioRev* nr. 17. (<https://www.bcucuj.ro/bibliorev/arhiva/nr17/carte-biblio5.html>) [2017.12.17.]
- FARKAS 1988 FARKAS Gábor: A kollégium nagykönyvtára. In: *A Debreceni Református Kollégium története*. Szerk. BARCZA József. Budapest, 1988. 413–415.
- FARMATI 1995 FARMATI Anna: *XVI. századi nyomtatványok a Zilahi Kollégiumi Könyvtárban* [Szakdolgozat. Kézirat] BBTE–BTK, Kolozsvár, 1995.
- JACOB 2014 JACOB, Christian: *Qu'est-ce qu'un lieu de savoir?* Marseille, 2014. OpenEdition Press. doi:10.4000/books.oep.423 [2017.12.17.]
- JAKÓ 1967 JAKÓ Zsigmond: Az erdélyi értelmiség kialakulása. *Korunk*, 26. 1967. szeptember, 20–28.
- KINCS 1894 Kincs Gyula: A Zilahi Ev. Ref. Kollégium könyvtárának régi magyar nyomtatványai. In: *A Zilahi Evang. Reform. Kollégium értesítője az 1893/94. iskolai évről*. Zilah, 1894. 37–43.
- KINCS 1895 Kincs Gyula: A Zilahi Ref. kollégiumi könyvtár története. In: *A Zilahi Evang. Reform. Kollégium értesítője az 1894/95. iskolai évről*. Zilah, 1895. CCXXIII–CCXXIX.
- KOVÁCS 2007 KOVÁCS Miklós: A zilahi református kollégium könyvtára. *Honismeret*, 35. (2007):4. 74–81.
- KURTA 2011 KURTA József: Az erdélyi református kollégiumi könyvtárak államosítása és visszaigénylése. *Studia Doctorum Theologiae Protestantis*, 2. (2011) 171–184.

les instruments et les formes d'activité, réflexive, graphique, technique, spirituelle qui y prennent place, qu'il s'agisse d'une activité de production, d'objectivation ou de transmission, que cette activité soit individuelle ou collective.”

³⁶ DÉNES 1995. <https://www.bcucuj.ro/bibliorev/arhiva/nr17/carte-biblio5.html#sus> [2017.12.17.]

³⁷ Vö. NORA 2010. 27.

- MAGYARÓSI 1880 MAGYARÓSI István: *A zilahi ev. ref. anyaszentegyház története*. Kolozsvár, 1880. [A könyvtárról: pag. 23.]
- MÉSZÁROS 2014 MÉSZÁROS Márton: *Reformáció, közvetítés, nyilvánosság*. Budapest, 2014.
- MONOK 1988 *Partiumi könyvesházak, 1621–1730. Sárospatak, Debrecen, Szatmár, Nagybánya, Zilah*. Sajtó alá rend. FEKETE Csaba – KULCSÁR György (=BURA László) – MONOK István – VARGA András. Szerk. MONOK István – VARGA András. Budapest–Szeged, 1988, JATE–MTAK. 425–428. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 14)
- NORA 2010 NORA, Pierre: *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2010.
- OROS–MÁRZA 2010 OROS, Ioan Maria – MÁRZA, Eva, *Dimensiuni ale culturii moderne în Țara Silvaniei (secolele XVII–XIX). Cărți și proprietari*, Cluj-Napoca–Zalău, 2010, (Bibliotheca Musei Porolissensis)
- PANCKOUCKE 1842 PANCKOUCKE, Charles-Joseph: *Dictionnaire des sciences médicales: Biographie médicale*, 3. Vol., Paris, 1842.
- PETRI 1901–1904 PETRI Mór: *Szilágy vármegye monográfiája* 1–6., 1901–1904.
- ŐSZ 2014 ŐSZ Sándor Előd: *Bibliotheca Calviniana Transylvanica. Kora újkori Kálvin-kiadások Erdélyben*. Erdélyi Múzeum Egyesület – Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 2014.
- SIPOS 2012 SIPOS Gábor: *Reformata Transylvania. Az Erdélyi Református Egyház 16–18. századi történetéhez*. Kolozsvár, 2012.
- SOMOGYI 1895 SOMOGYI Jenő: *A zilahi evang. reform. kollégium története*. Zilah, 1895.
- ZAHARIA 1992 ZAHARIA Etelka: A zilahi református Wesselényi Kollégium Könyvtára. Könyvesház. A *Művelődés* melléklete, 2. (1992):1. 14–15.
- ZAHARIA 1996 ZAHARIA Etelka: A zilahi dokumentációs (volt Wesselényi Kollégium) könyvtár múltja és jelene. In: *Magyar Könyvtárosok III. Szakmai Találkozója. Budapest, 1992. augusztus 16–18. Válogatás a találkozói előadásából*. Szerk. BERKE Barnabásné – NÉMETH Mária. Budapest, 1996. 75–77. (http://vilagtalalkozo.oszk.hu/talalkozo_1992) [2017.12.17.]

Memory-gestures around the Library of the Reformed College of Zilah/Zaláu

by Anna Farmati

(Summary)

The study starts from a possessor's note found in a volume by Calvin in 1816 by the old preacher Nagy Péter who has donated this 16th century book to the school library. This symbolic gesture will be used as guide in a process of establishment of a particular memory-construction. Through the presentation of school's and library's history, and mainly through the interpretation of the catalogue of this 16th-century Latin books is built up an interpretation which specifies this library not as a *memory place*, but rather as a *science place* (Christian Jacob's term) in the context of his current use and cultural assessment.

MŰHELY

